

Москаленко О.В.

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ У СФЕРІ ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ

Анотація: Досліджені тенденції розвитку загальнообов'язкового державного соціального страхування. Проведено аналіз міжнародних актів із загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Ключові слова: міжнародні стандарти, страхування, соціальне страхування, загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Аннотация. Исследованы тенденции развития общеобязательного государственного социального страхования. Проанализированы международные акты в сфере общеобязательного государственного социального страхования.

Ключевые слова: международные стандарты, страхование, социальное страхование, общеобязательное государственное социальное страхование.

Abstract. Tendencies of development of obligatory state social insurance are investigated. The international certificates in sphere of obligatory state social insurance are analysed.

Key words: the international standards, insurance, social insurance, obligatory state social insurance.

На сучасному етапі розвитку світової спільноти однією з його основних тенденцій є глобалізація, яка становить нову стадію процесу інтернаціоналізації різних аспектів суспільного життя. Найбільш інтенсивно процеси глобалізації проходять у сфері економіки, проявляючись в активному формуванні єдиного світового економічного простору. Аналогічні процеси мають місце і в інших сферах життя суспільства, у тому числі й у праві. Слід погодитися з О.А. Кульбашною, яка вважає, що глобалізація правового простору сприяє створенню єдиного правового поля, нівелюючи особливості національних правових систем [1, с. 142].

Сьогодні проблема впровадження міжнародних стандартів набула для України практичного значення. Передусім це зумовлено підготовкою проекту нового Трудового кодексу України, який має відповідати загальноновизнаним правам і принципам у сфері праці міжнародним співтовариством, зокрема конвенціям і рекомендаціям МОП та визначити співвідношення з таким важливим інститутом як загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Окрім того, ратифікація Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод та визнання Україною на своїй території юрисдикції Європейського суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції, висунуло нагальну проблему забезпечення безпосереднього застосування Конвенції судами загальної юрисдикції, іншими суб'єктами в державі. Упровадження європейських міжнародних стандартів в соціальній сфері (в тому числі і в частині визначення засад функціону-

вання організаційно-правових форм соціального захисту) вимагає й нова міжнародна ситуація, пов'язана з розширенням Європейського Союзу.

Політичні й економічні процеси, що відбуваються в Україні протягом останніх років, з усією очевидністю свідчать про прагнення держави до інтеграції у європейський і світовий економічний простір. Вже сьогодні вітчизняна економіка значною мірою залежить від глобальних потоків капіталу, товарів, технологій, інформації тощо. Для подальшого входження в світовий ринок нагальним завданням є розв'язання низки проблем, у тому числі питання гармонізації вітчизняного права з правовими порядками провідних економічно розвинених країн. Її вирішення можливе передусім за допомогою використання уніфікованих норм у національній законотворчості й правозастосуванні [2, с. 7]. Уніфікацію права можна назвати головним інструментом глобалізаційного процесу. При цьому особливого значення набуває уніфікація норм матеріального права. Саме вони, регулюючи суспільні відносини, забезпечують єдиний правовий режим і дають можливість створити єдиний правовий простір. На це вказує й посилення їх ролі порівняно з колізійними нормами. Так, досвід країн Європейського Союзу свідчить, що у сфері матеріального права колізійне право витісняється так званим «вторинним» правом (регламентами, директивами, рішеннями, рекомендаціями й висновками, прийнятими Європарламентом разом з Єврокомісією). Забезпечуючи єдиний правовий режим, уніфікація матеріальних норм також сприяє зближенню правових систем [3, с. 47]. Також необхідно підкреслити, що входження до європейського правового простору повинно базуватись на і економічних можливостях держави Україна. В свою чергу складні питання реалізації конституційного права на соціальний захист важливо вирішувати поступово і системно, враховуючи досвід міжнародної спільноти та позитивні напрацювання розвинених країн.

Міжнародно-правове регулювання відносин у сфері соціального захисту здійснює значний вплив на розвиток національного законодавства, на демократичні перетворення в державі, на розвиток принципу соціальної справедливості тощо. Такий вплив має як обов'язковий, так і необов'язковий характер. Виділяють кілька способів впливу міжнародних норм на внутрішнє законодавство: пряме застосування міжнародних актів після їх ратифікації; включення міжнародних норм до тексту законів; реалізація положень ратифікованих або нератифікованих актів за допомогою внутрішнього законодавства.

Відомо, що міжнародно-правові акти, котрі вміщують стандарти соціальних та економічних прав, поділяються на всесвітні (універсальні) й регіональні, зокрема європейські. Остання група актів має особливе значення для України з огляду на європейський стратегічний курс держави. Водночас важливим є врахування у національному законодавстві стандартів, встановлених міжнародними установами, що мають світове значення, – ООН і МОП.

Відразу зазначимо, що стан справ щодо ратифікації Україною міжнародних актів як світового, так і європейського рівнів у сфері соціального захисту є вкрай незадовільним. Лише Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права,

прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН на XXI сесії у 1966 р. був ратифікований УРСР 19 жовтня 1973 р. і, таким чином, є частиною національного законодавства і обов'язковим для виконання. Водночас Україною не ратифіковано жодної конвенції МОП щодо соціального забезпечення, на відміну від конвенцій у сфері трудових відносин, – на початок 2005 р. ратифіковано 59 конвенцій.

Прийнята в 1996 р. Конституція України відповідає загальноприйнятим міжнародним стандартам. У ст. 9 Основного Закону України зазначено, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України. Однак Пленум Верховного Суду України у своїй Постанові № 9 від 1 листопада 1996 р. «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» [4] роз'яснив, що міжнародні договори застосовуються, якщо вони не суперечать Конституції України. Таким чином, у ст. 9 Конституції України закріплений принцип пріоритетності конституційних норм щодо норм міжнародного права й останніх стосовно до норм поточного законодавства.

Конституційні положення про те, що ратифіковані Верховною Радою України міжнародні договори є частиною національного законодавства України, закріплені в ст. 2 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування (14 січня 1998 р.), ст. 4 Закону України від 23 вересня 1999 р. «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності», ст. 3 Закону України від 2 березня 2000 р. «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття», ст. 3 Закону України від 11 січня 2001 р. «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням», ст. 4 Закону України від 9 липня 2003 р. «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» зазначається, що законодавство про пенсійне забезпечення базується на Конституції України, складається з Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, цього Закону, закону про недержавне пенсійне забезпечення, законів, якими встановлюються умови пенсійного забезпечення, відмінні від загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та недержавного пенсійного забезпечення, міжнародних договорів з пенсійного забезпечення, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (далі – закони про пенсійне забезпечення), а також інших законів та нормативно-правових актів, прийнятих відповідно до законів про пенсійне забезпечення, що регулюють відносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні.

Крім того, в вищезгаданому законі акцентується увага на тому, що іноземні громадяни та особи без громадянства, які живуть в Україні, мають право на пенсію нарівні з громадянами України на умовах, передбачених законодавством або міждержавними угодами. Таким чином, українське законодавство ратифіковані міжнародні договори однозначно відносить до форм національного права.

Україна відмовилася від політики самоізоляції, активно співпрацює з різноманітними міжнародними інституціями та організаціями в розробці й прийнятті внутрішніх нормативних актів, використовує вже накопичений досвід інших країн і міжнародно-правові акти. Економіка України все ще перебуває у процесі становлення і не дає можливості на цьому етапі істотно поліпшити матеріальний стан населення. З цієї причини наша держава не поспішає приєднуватись до одних конвенцій і ратифікувати вже підписані. Таких договорів у сфері соціального забезпечення населення зібралась уже значна кількість, вони суттєво впливають на національне законодавство. Розгляд їх як одного з видів форм права соціального забезпечення є виправданим. Адже саме цей напрямок відбиває пріоритети соціальної політики, а також є показником в питаннях розвитку соціальної держави.

Так, Загальна Декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р., перший в історії міжнародних відносин акт, у якому було наведене широке коло прав і свобод людини у різних сферах суспільного життя, яких мають дотримуватись і поважати всі без винятку держави. У Декларації подано положення, що виражають основні ідеї права соціального забезпечення, його принципи. Перш за все, соціальні права визнаються за всіма людьми незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища (ст. 2). У ст. 22 зазначено, що кожна людина як член суспільства має право на соціальне забезпечення і на здійснення необхідних для підтримання її гідності й для вільного розвитку її особи прав в економічній, соціальній та культурній галузях за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до структури й ресурсів кожної держави. Усезагальність соціального захисту має абсолютний характер і не може бути обмежена національним законодавством, тобто нормативними актами не можна позбавляти соціального захисту окремих категорій громадян [5].

Право на соціальне забезпечення і соціальний захист людина має за умови настання обставин, яким закон надає правового значення. Декларація наводить основні з них, а саме: безробіття, хвороба, інвалідність, удівство, старість, материнство, дитинство. Теоретичними засадами для визначення прожиткового мінімуму є ст. 23, 25 Декларації. У п. 1 ст. 25 зазначається, що кожна людина має право на такий життєвий рівень, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї. У п. 3 ст. 23 уточнюється, що кожний, хто працює має право на справедливу і задовільну винагороду, яка забезпечує гідне людини існування її самої та її сім'ї, а в разі необхідності доповнюється іншими засобами соціального забезпечення.

Значну увагу правам людини у сфері соціального захисту населення приділено у Міжнародному пакті про економічні, соціальні й культурні права, який прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р. і ратифікований УРСР 19 жовтня 1973 р. [6]. Відповідно до ст. 9 Пакту держави визнали право кожної людини на соціальне забезпечення, включно з соціальним страхуванням. У ст. 11 Пакту підтверджується, що держави визнають не лише право кожного на достатній життєвий рівень, а й на неухильне поліпшення умов життя як його, так і його сім'ї,

зобов'язуючись при цьому вживати заходи щодо забезпечення реалізації цього права. Держави також визнають право кожної людини на свободу від голоду. У ст. 10 Пакту зазначається, що особлива охорона має забезпечуватися матерям протягом ро-зумного періоду до і після пологів шляхом надання оплачуваної відпустки чи відпустки з достатньою допомогою на соціальне забезпечення.

Декларація соціального прогресу і розвитку, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 11 грудня 1969 р., підкреслює, що соціальний прогрес і розвиток мають спрямовуватися на постійне підвищення матеріального і духовного рівня життя всіх членів суспільства шляхом досягнення, зокрема, таких головних завдань: подолання голоду і недоїдання та гарантія права на належне харчування; ліквідація злиднів і забезпечення неухильного підвищення рівня життя, а також справедливого і рівномірного розподілу прибутків; досягнення найвищого рівня охорони здоров'я і забезпечення охорони здоров'я всього населення, по можливості безоплатного забезпечення всіх, особливо осіб, які мають низький прибуток і великі сім'ї, задовільним житлом і комунальним обслуговуванням; надання всебічного соціального забезпечення і послуг соціального піклування, створення і поліпшення системи соціального забезпечення і страхування для всіх осіб, що через хворобу, непрацездатність або похилий вік тимчасово або постійно не можуть заробляти на життя, з метою забезпечення належного рівня життя для таких осіб, їхніх сімей і утриманців; охорона прав матері й дитини, турбота про виховання і здоров'я дітей, проведення заходів, спрямованих на охорону здоров'я і добробуту жінок, особливо матерів, що працюють під час вагітності та догляду за немовлятами, а також матерів, заробіток яких є єдиним джерелом забезпечення сім'ї; надання жінкам відпусток і допомог у зв'язку з вагітністю і материнством із збереженням за ними місця роботи і заробітної плати; захист прав і забезпечення добробуту дітей, престарілих і інвалідів, забезпечення захисту дітей, які страждають фізичними і розумовими вадами.

На підставі принципів, викладених у Декларації, досягнути зазначених вище цілей можна за допомогою таких засобів і методів: надання безоплатного обслуговування у сфері охорони здоров'я всьому населенню і забезпечення того, щоб відповідні профілактичні й лікувальні установи, а також медичне обслуговування були доступні всім; прийняття і втілення в життя законодавчих заходів і адміністративних положень з метою здійснення всебічних програм у сфері соціального забезпечення і соціального піклування, а також у поліпшенні й координації існуючого обслуговування; вжиття заходів і надання обслуговування у сфері соціального забезпечення робітникам-мігрантам і їхнім сім'ям відповідно до прийнятих міжнародно-правових актів; вжиття належних заходів для відновлення працездатності осіб з розумовими або фізичними вадами, особливо дітей і молоді, з метою допомогти їм якомога більшою мірою стати корисними членами суспільства; підготовка національних кадрів і персоналу, необхідних для соціального розвитку, в тому числі й у сфері соціального захисту населення; створення в інтересах дітей і батьків, що працюють, відповідних дитячих установ і розробка міжнародних програм у сфері всебічного соціального захисту населення планети.

У Конвенції № 102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення», прийнятої Генеральною конференцією МОП 28 червня 1952 р. закріплено всебічний соціальний захист людей від найбільш поширених соціальних ризиків, а саме: потреба медичної профілактичної або лікувальної допомоги; хвороба; безробіття; старість; трудове каліцтво або професійне захворювання; наявність дітей; вагітність і пологи; інвалідність; втрата годувальника. Відповідно до цих ризиків зазначено дев'ять видів соціального забезпечення, що держава зобов'язується надати особам, які проживають на її території.

Іншим важливим міжнародним актом є Конвенція № 117 «Про основні цілі і норми соціальної політики», прийнята Генеральною конференцією МОП 22 червня 1962 р. Конвенція розглядає особу як таку, яка при створенні їй належних умов здатна самостійно забезпечити себе засобами до існування і взяти активну участь у створенні соціальних фондів, за допомогою яких зможе забезпечити себе від соціальних ризиків. Держави зобов'язалися вживати заходів для забезпечення незалежним виробникам і найманим працівникам умов, які створять їм можливість підвищити свій життєвий рівень особистими зусиллями й забезпечать підтримання прожиткового мінімуму, що встановлюється шляхом офіційних обстежень життєвих умов, які проводяться після консультацій з представниками організацій роботодавців і працівників. При визначенні прожиткового мінімуму беруться до уваги такі основні потреби сімей працівників, як: продукти харчування та їх калорійність, житло, одяг, медичне обслуговування та освіта. З метою поліпшення добробуту працівників, складовою якого є соціальне забезпечення і самозабезпечення, державам рекомендується заохочувати добровільні форми заощаджень.

Таким чином, розвиток соціальної сфери та права соціального забезпечення (його окремих інститутів) в межах світових масштабів залежить не тільки від впливу ратифікованих міжнародних договорів, але й від створення конкретних правових механізмів, які дозволять реалізувати міжнародні норми і принципи. Особливо це стосується такої важливої організаційно-правової форми як загальнообов'язкове державне соціальне страхування громадян України, яке відповідно до міжнародних стандартів повинно здійснюватись за такими принципами: законодавчого визначення умов і порядку здійснення загальнообов'язкового державного соціального страхування; обов'язковості страхування осіб, які працюють на умовах трудового договору (контракту) та інших підставах, передбачених законодавством про працю, та осіб, які забезпечують себе роботою самостійно (члени творчих спілок, творчі працівники, які не є членами творчих спілок), громадян – суб'єктів підприємницької діяльності; надання права отримання виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням особам, зайнятим підприємницькою, творчою діяльністю тощо; обов'язковості фінансування страховими фондами (установами) витрат, пов'язаних із наданням матеріального забезпечення та соціальних послуг, у обсягах, передбачених законами з окремих видів загальнообов'язкового соціального страхування; солідарності та субсидування; державних гарантій реалізації застрахованими громадянами своїх прав; забезпечення рівня життя, не нижчого за

прожитковий мінімум, встановлений законом, шляхом надання пенсій, інших видів соціальних виплат та допомоги, які є основним джерелом існування; цільового використання коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування; паритетності представників усіх суб'єктів загальнообов'язкового державного соціального страхування в управлінні загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням

Література

1. Кульбашна О.А. Проблема адаптації проекту трудового кодексу до міжнародних стандартів // Вісник Запорозького держ. Ун-ту. – 2004. – № 1. – С. 142–143; 2. Киселев И.Я. Труд с иностранным участием (правовые аспекты). – М.: МЦФЭР, 2003. – С. 7–12; 3. Кабалкин А., Санникова Л. Глобализация правового пространства и новеллы российского гражданского законодательства // Рос. Юст. – 2001. – № 12. – С. 47–48; 4. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 01.11.1996 р., № 9 // [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>. 5. Загальна декларація прав людини: резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р., №217 А // Офіц. Вісн. України. – 2008. – № 93. – Ст. 3103; 6. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права: Міжнарод. пакт ООН від 16.12.1966 р. // [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.